

Komparativ samfunnsforskning - om kunnskapsinteresser og holdninger til teori

Obligatorisk vitenskapsteoretisk innlegg for PhD-graden, mai, Universitetet i Bergen

Hallvard Moe
Institutt for informasjons- og medievitenskap
Hallvard.Moe@infomedia.uib.no

Innledning

En del av medieforskningen beskjeftiger seg med spørsmål knyttet til mediernes organisering og struktur, og forholdet til samfunnet de eksisterer i. Mitt doktorgradsprosjekt tilhører denne kategorien. Prosjektet presenterer en mediepolitisk analyse av situasjonen for noen vesteuropeiske statlige allmennkringkastere. Basert på hovedsakelig kvalitative data studerer jeg disse institusjonenes møte med et mediesystem beskrevet som digitalisert, konvergent og globalisert. Hvordan kan vi forstå utviklingen de er inne i? Og hvordan forandres krav og forventninger til deres fremtidige funksjoner? Målet er å bidra til diskusjonen av tema og problemer disse kringkasterne står overfor.

Prosjektet tar sikte på å sammenligne utviklingen til fire ulike institusjoner i tre ulike land. Det er altså komparativt innrettet. En slik tilnærming er ikke oppsiktsvekkende ny for medieforskningen. Tvert imot, komparative studier gis en fremtredende plass, både i Norge og internasjonalt. I denne situasjonen synes det naturlig å vie oppmerksomhet til grunnleggende vitenskapsteoretiske og metodologiske spørsmål: Hva innebærer egentlig komparativ forskning? Hvilken type kunnskap kan den frembringe? Drøftinger av slike spørsmål finnes det imidlertid mindre av innen medieforskningslitteraturen. De ser ut til å nedprioriteres i lærebøker i forskningsmetode (for eksempel Jensen (red.) 2002, Lindlof 1995, Priest 1996, Østbye et al. 1997), og selv i komparative studier er diskusjonene gjerne begrensede (Livingstone 2003:477, Hallin & Mancini 2004:xiv). Jeg mener ikke at medieforskningen skal dra lasset alene. Problemstillingene gjelder samfunnsvitenskapene generelt, og drøftinger er dermed interessante på tvers av fagdisipliner. Poenget er at en viss oppmerksomhet og et minimum av debatt er ønskelig også innen det medievitenskapelige feltet. I motsatt fall kan forskere her stå i fare for å måtte finne opp hjulet på nytt, eller enda verre; gjenta andres feil.

Utover målet om å bidra til diskusjonen av tema og problemer de konkrete kringkasterne står overfor, representerer doktorgradsprosjektet mitt også en interesse knyttet til en teoretisk tilnærming. Det dreier seg om funksjonene allmennkringkastingen tillegges i forhold til demokratiet, og hvordan disse eventuelt er i forandring. En tradisjonell

argumentasjon for eksistensen av en sterk allmennkringkasting har innen medieforskningen blitt koblet opp mot beskrivelser av en velfungerende offentlighet, og dens demokratiske betydning. Det er gjerne Habermas' offentlighetsteori det vises til. En slik teori inngår som et sentralt element i en deliberativ demokratiforståelse. Så også i Habermas' versjon (Habermas [1996] 1992). Dette rammeverket for forståelse av allmennkringkasting utfordres i dag på flere måter. I doktorgradsprosjektet mitt vil normativ offentlighetsteori, forsøk på å konseptualisere allmennkringkasting ut fra denne teorien og kritikk av slike posisjoner, utgjøre den teoretiske tilnærmingen til studieenheter. Interessen fremmer spørsmål om hvilken rolle slike teorier kan spille for empiriske komparasjoner. Hvilke sammenhenger er det mellom valg av komparativ analyseform og holdning til teori?

Med bakgrunn i mitt doktorgradsprosjekt vil jeg i dette paperet belyse noen grunnleggende metodologiske og vitenskapsteoretiske spørsmål knyttet til komparativ samfunnsforskning. For det første vil jeg diskutere hvilken type kunnskap komparative studier er egnet til å frembringe. Det gjør jeg ved først å nærme meg en definisjon. Gjennom å skille mellom to ulike målsettinger diskuteres deretter to strategier for komparasjon, deres fordeler og ulemper. I hvilken grad er tilnærmingen i prosjektet mitt hensiktsmessig med tanke på de interessene og målene jeg har satt? Spørsmålet om sammenhenger mellom komparativ analyseform og teoriholdninger diskuteres ved først å se på ulike teoriforestillinger innen samfunnsvitenskapen. Med det som utgangspunkt, og med Jürgen Habermas' teoretiske prosjekt som eksempel, argumenterer jeg så nærmere for formålstjenligheten ved en tilnærming som skissert for mitt prosjekt: Empirisk analytisk arbeid som anerkjenner verdien av såkalte høynivåteorier.

Mot en definisjon av komparativ samfunnsforskning

En måte å beskrive samfunnsvitenskapen på er ved å skille den fra naturvitenskapen. I følge kritikerne av positivistenes forestilling om en "enhetsvitenskap" ligger forskjellen i at samfunnsvitere studerer meningsfylte fenomen – altså fenomen som har mening for noen i bestemte kontekster. Dette kan være både menneskelige handlinger, tekster, symboler og institusjoner (Grimen 2003:65). I Wilhelm Dilthey's kjente formulering er dette beskrevet som skillet mellom forklarende og forstående vitenskaper: Mens naturvitenskapens mål er gyldige kausale forklaringer, søker human- og samfunnsvitenskapene å forstå meningsfylte fenomener (referert ibid:65). Max Weber mente derimot at samfunnsvitenskapene ikke kunne plasseres verken sammen med natur- eller humanvitenskapene, men måtte stå for seg selv. Oppgaven er å balansere de ulike metodene, målene og forutsetningene innen natur- og

humanvitenskapene. Weber imøtegikk Dilthey's klare skille med sin definisjon av sosiologi som "[...] a science concerning itself with the interpretative understanding of social action and thereby with a casual explanation of its course and consequences" (Weber [1921] 1968:4). Sosiale handlinger – "atferd som aktørene selv subjektivt tilskriver mening" (Gilje og Grimen 1993:7) – skal altså både forstås og forklares. De to målene er gjensidig avhengige av hverandre. Men hvordan går vi frem for å forstå de meningsfylte fenomenene vi vil studere?

Hermeneutikk tillegges ofte status som grunnlag for all fortolkende vitenskap. Hermeneutikk handler om hva det vil si å forstå noe, og hvordan vi kommer frem til forståelse. Det kanskje viktigste begrepet i denne sammenheng er den hermeneutiske sirkel. Den beskriver forbindelsen mellom det vi vil fortolke, forforståelsen og den sammenheng det må fortolkes i. Forforståelse – at vi aldri møter et meningsfullt fenomen uten visse forutsetninger vi tar for gitt – er nødvendig for at undersøkelsene våre skal ha noen retning (Gilje & Grimen 1993:18, 10). Den hermeneutiske sirkel betegner videre hva vi konkret foretar oss når vi forsøker å forstå et fenomen: "[A]ll fortolkning består i stadige bevegelser mellom helhet og del, mellom det vi skal fortolke og den kontekst det fortolkes i, eller mellom det vi skal fortolke og vår egen forforståelse" (ibid:19). Konteksten er da den spesifikke historiske og sosiale sammenhengen det vi fortolker forholder seg til. Prinsippene gjelder, ifølge hermeneutikken, for all forståelse overhodet.

Et sentralt element i forståelsesprosessen, slik den utledes av hermeneutikken, er altså sammenligning. Vi sammenligner fenomenets del og helhet, og vi sammenligner med konteksten – altså med andre fenomen. For eksempel med dette som utgangspunkt har flere argumentert for at all samfunnsvitenskap er komparativ. "We social scientists gain understanding of *all* phenomena by means of their comparison with other phenomena. To do social science is to understand each instance in terms of all others or, when that becomes a cognitive impossibility, in terms of as many others as possible" (Beniger 1992:35). Vi trenger ikke sette "komparativ" foran samfunnsvitenskap, hevdes det, slik skapes kun forvirring. Og enda mer misvisende er begrepet "komparativ analyse"; all analyse er åpenbart komparativ – i analysen sammenlignes jo subjektets deler med hverandre og med andre tilfeller. Begrepet komparativ er derfor overflødig, og uttrykket komparativ analyse er dobbelt overflødig (Beniger 1992:36).

Denne argumentasjonen kan hente støtte for eksempel innen antropologien. Der har det vært vanlig i hvert fall gjennom de siste hundre årene å se på faget som en sammenlignende disiplin: Det ligger en implisitt komparasjon i etnografier mellom oss og de

andre (Nader 1994:93). Representanter for andre fag og retninger bestrider imidlertid Beniger's resonnement. Statsviteren Giovanni Sartori erkjenner at vi med en viss rett kan si at den samfunnsvitenskapelige metode forutsetter sammenligning. Men forskjellen mellom implisitt og eksplisitt sammenligning kan ikke bli oversett "to the point of automatically making the 'unconscious comparativist' a comparativist" (Sartori 1994:15). Nettopp fordi alle i en viss forstand og til en viss grad driver med sammenligning bør begrepet komparasjon forbeholdes eksplisitte og bevisste sammenlignende studier (Marradi referert ibid:note 3). Når sosiologen Charles C. Ragin (1987:1ff) slår fast at så å si all empirisk basert samfunnsforskning involverer en eller annen form for komparasjon, er det altså lite kontroversielt. Det er heller ikke omstridt å i neste omgang hevde at begrepet komparativ metode oftest brukes i en snevrere betydning – avgrenset til eksplisitte sammenligninger.

Dette er et steg på veien mot et håndterbart begrep. Det neste spørsmålet er hva som studeres i komparativ samfunnsforskning. Et orienteringsforsøk innen den relevante litteraturen kan lett resultere i et inntrykk av at det sammenlignes mellom nasjoner – punktum. Det finnes en rekke arbeider som eksplisitt handler om tverr-nasjonal forskning, og det er liten tvil om at langt de fleste komparative studier innen samfunnsvitenskapen er sammenligninger mellom nasjoner. Dette gjelder også for medieforskningen, og medfører at selv en antologi som skal ta for seg komparasjon mellom geografisk og historisk definerte system i vid forstand, presenterer utelukkende tverr-nasjonale studier (Blumler et al. 1992:7). Utbredelsen av denne typen arbeid kan også være en forklaring på hvorfor Sonia Livingstone, i en interessant artikkel om utfordringene for komparativ medieforskning, nøyer seg med å adoptere en definisjon av komparasjon som "a study that compares two or more nations with respect to some common activity" (Edelstein sitert i Livingstone 2003:478). Et slikt inntrykk stemmer dårlig med en vid oppfatning av samfunnsvitenskap som studiet av meningsfylte fenomen.

For det første kan det være klargjørende å slå fast at det vi omtaler som samfunnsvitenskapelig komparativ forskning gjerne, men ikke kun, foretas på tvers av historisk eller geografisk ulike samfunn. Men enhetene som sammenlignes, fenomenene som studeres, trenger ikke være på dette nivået. En kan like gjerne sammenligne menneskelige handlinger, tekster, symboler eller institusjoner – altså alle typer meningsfylte fenomener (Marsh 1964:188). Forholdet til samfunnsnivået kommer først frem i bruken av forklarende enheter (Ragin 1987:9). Forklarende enheter benyttes for å gjøre rede for mønsteret analysen fremskaffer – det er til de vi vender oss for å forklare funnene. Disse enhetene vil, i følge Ragin, være makrososiale, med andre ord på samfunnsnivå. Komparativ samfunnsforskning

vil da være alle studier som eksplisitt sammenligner meningsfylte fenomen på tvers av historisk og geografisk definerte systemer, og benytter seg av forklarende enheter på samfunnsnivå. En mediepolitisk analyse som eksplisitt sammenligner fire allmennkringkastere, og som søker makrososiale forklaringsenheter, faller innenfor denne definisjonen. Spørsmålet er så hvilken kunnskap komparative studier, slik de her er definert, kan frembringe – hvilke mål de kan ha.

To mål – to strategier

Weber mente altså at forståelse og forklaring er gjensidig avhengige innen samfunnsvitenskapen. Hva som prioriteres må henge sammen med hvilke kunnskap man er ute etter. Karl-Otto Apel ([1979] 1984:203ff) argumenterer for en komplementaritet: Det finnes to klare og gyldige kunnskapsinteresser – å forklare hendelser på kausale vilkår, og å forstå meningen med atferd ut fra kulturelle normer og subjektive intensjoner. Interessene henger til en viss grad videre sammen med to ulike metodologisk relevante dimensjoner av vitenskapelig kunnskap. Dette vil også gjelde for komparativ samfunnsforskning. Begge deler er mulig, og begge deler er legitimt. Det handler altså om hvilke problemstillinger forskeren står overfor og hvilke typer kunnskap hun er interessert i. Men valgene som her foretas må få innvirkning på utforming av studien – for valg av strategi.

Emile Durkheim og Weber var begge opptatt av komparativ forskning. De mente sammenligning var nyttig for å finne balansen mellom kompleksitet og allmenngyldighet. Komparative analyser skulle skille sosiologien fra tradisjonell historieforsknings ateoretiske fokus på detaljer, og fra sosial og historisk filosofis vektlegging av vidtfavnende generaliseringer (Ragin & Zaret 1983:731f). Både Weber og Durkheim innså at kompleksiteten ved sosiale liv innebar store utfordringer for forskeren. Der stopper også enigheten dem i mellom i dette spørsmålet. For mens Weber mente løsningen lå i komparative studier basert på en kvalitativ-historisk metode – sammenligning mellom idealtyper og empiriske fenomen – argumenterte Durkheim for at sosiologien måtte overskride fokuset på detaljer og unikheter. Hans svar var sammenligninger som etterlignet naturvitenskapens laboratorieeksperiment. Tilnærmingene belyser to forskjellige strategier for komparativ analyse i dagens samfunnsvitenskap. Strategiene følger til en viss grad en skillelinje mellom kvalitativ og kvantitativ metode, uten at det er snakk om vanntette skott. Det er viktig å understreke at lekkasjer og kombinasjoner kan medføre fruktbare forskningsresultater (Ragin 1991, Livingstone 2003). Kvalitative metoder kan godt kombineres med Durkheim-inspirert tilnærming, og kvantitative data kan inngå i en komparasjon slik Weber beskriver den.

Imidlertid er skillet fremdeles relativt tydelig innen komparativ forskning. Det gjør en inndeling i to strategier stadig relevant.

Den første strategien kan føres tilbake til Weber, og kalles case-orientert eller intensiv tilnærming. Den kvantitative varianten, som i hovedsak samsvarer med Durkheims syn, betegnes som variabelorientert eller ekstensiv (Ragin & Zaret 1983). Valg av førstnevnte innebærer ofte et ønske om å tolke felles historiske prosesser i en håndfull case'er. Sistnevnte, derimot, egner seg til å produsere brede utsagn som angår store datamengder fra mange ulike variabler. Her starter forskeren gjerne prosessen med å definere et problem og identifisere relevante variabler. Deretter ser hun seg om etter et utvalg av enheter å sammenligne. I motsetning står Webers strategi; startpunktet er interessen for noen spesifikke, historiske prosesser og strukturer – interessen for noen konkrete case'er. En slik kvalitativ-historisk tilnærming legger videre vekt på kompleksitet, mangfold og unikheter (Ragin 1987:3). Dette står i motsetning til mer kvantitative tilnærminger, der case'ene plukkes fra hverandre og deles opp i variabler. I analysen leter forskeren så etter mønster, sammenfall eller ulikheter mellom disse variablene.

De to strategiene har typisk ulike mål. Den variabelorienterte søker funksjonelle forklaringer og "transhistoriske" generaliseringer ved å skille data og historie. En intensiv case-orientering er derimot velegnet til historisk fortolkende analyser med forståelse som hovedmål (Ragin & Zaret 1983:740). Svakheten ved den kvalitative, Weber-inspirerte varianten ligger først og fremst i antallet case'er: Det er åpenbare grenser for hvor mange som kan håndteres samtidig uten å ende opp med mye ren beskrivelse og lite analyse. Mulighetene til å behandle et stort antall case'er er nettopp styrken til kvantitative, variabelorienterte prosjekt. En innlysende svakhet ligger da i forenklingene – fokuset taes vekk fra hver enkelt case.

Mitt doktorgradsprosjekt anlegger en case-orientert, intensiv strategi: En hovedinteresse bak studien er ønsket om å sammenligne individuelle case'er, og de spesifikke historiske prosessene de står overfor, med mål om å bidra til diskusjonen av tema og problemer disse institusjonene møter. Men prosjektet har også en annen side; å diskutere funksjonene allmennkringkastingen tillegges i et demokratiteoretisk perspektiv, og måten funksjonene forandres på. Hvordan passer en slik interesse inn i den aktuelle komparative tilnærmingen? Spørsmålet kan belyses ved å se nærmere på samfunnsforskernes ulike holdninger til, eller forestillinger om, teori.

Komparativ samfunnsforskning og holdninger til teori

Lars Mjøset (2005) foreslår en typologi som beskriver samfunnsforskeres holdning til praktiske problem de møter og oppgaver de løser gjennom forskningen. Typologien er nyttig for en videre drøfting av teoriholdninger særlig knyttet til case-orienterte komparasjoner. Mjøset skiller mellom tre ulike holdninger: Standard, pragmatistisk og sosial-filosofisk. Førstnevnte har sitt utspring i naturvitenskapene og en deduktiv-nomologisk forklaringsmodell (ibid:8ff). Tilhengere av standardholdningens ideal innrømmer i dag at samfunnsvitenskapens felt må analyseres ved hjelp av egne samfunnsvitenskapelige teorier, men målet er fremdeles å formulere forholdet mellom enheter på et så generelt nivå som mulig. Videre er tilhengerne kognitive optimister gjennom en tro på at vitenskapen går fremover mot en bedre representasjon av en ekstern verden – fullstendig kunnskap om virkeligheten er mulig (Mjøset 2002:2). Teori forstås som akkumulert kunnskap basert på mest mulig lovmessig regularitet. Rent metodisk foretrekkes statistiske og matematiske modeller.

Holdning nummer to – den pragmatistiske eller deltagende – har mye til felles med anvendt forskning. Tilhengerne er kritiske til muligheten for sikker kunnskap om hele virkeligheten som standardholdningen står for (Mjøset 2005:15ff). De er med andre ord kognitive skeptikere. Metodisk ligger fokus på kvalitative studier av case'er, og generalisering løsrevet fra dette nivået frarådes. Da all kunnskap er begrenset av tilknytningen til analyseenheten, avvises teorier som ikke tar dette som utgangspunkt. I følge Mjøset (2005:38ff) har pragmatister en av to teoriforestillinger: Forklaringsbasert eller kritisk. Forklaring brukes da ikke i naturvitenskapelig betydning, men beskriver forbindelser av spesifikke faktorer "as conceived in the models of historical, narrative explanations" (ibid:38). Historisk har en forklaringsbasert teoriforståelse sin opprinnelse i Chicagoskolens utvikling av "grounded theory". Målet er å produsere tolkninger av det foreliggende studieobjekt ved å bygge på kunnskap akkumulert innen det relevante samfunnsvitenskapelige forskningsfeltet. Dette gir en lite restriktiv holdning til teori – skillet mellom vitenskap og hverdagslig kunnskap er flytende.

Det andre alternativet – kritisk teoriforestilling – fremstilles som en variant av den forklaringsbaserte. Et hovedskille er knyttet til anvendelsen: kritisk teori brukes i kontekster kjennetegnet av sosial konflikt grunnet i en gruppes legitime krav (Mjøset 2005:43). Mens "grounded theory" sees på som den amerikanske versjonen av en pragmatistisk holdning, knyttes fremveksten av en kritisk teoriforestilling geografisk til Europa. Habermas' revitalisering av Frankfurterskolens kritiske teori er da sentral. Her avvises deduktiv-

nomologiske forklaringer, samtidig som en pragmatistisk teoriholdning skal berges fra ren relativisme. Dette gjøre Habermas ved å gi tilnærmingen et etisk fundament gjennom teorien om kommunikativ etikk (ibid).

Mjøsets siste kategori er den sosial-filosofiske (Mjøset 2005:19ff). Igjen står vi overfor en kognitiv skeptisk holdning. Like fullt er idealet etablering av rammeverk for forståelse av helheten i vår samtid. En slik forståelse, argumenteres det for, kan ikke oppnås verken gjennom standardholdningens søken etter lovmessigheter eller gjennom fokus på case'er. Også den sosial-filosofiske holdningen deles i to leire i spørsmålet om forholdet til teori. Disse er innbyrdes mer motstridende, da den ene forfekter en transcendental teoriforestilling, mens den andre – den dekonstruktivistiske – er kritisk til slik teori og dens evne til å gi oss kunnskap om verden. I denne sammenheng skal jeg konsentrere meg om den transcendentale forestillingen.

Begrepet transcendental betegner noe som er gitt i erfaringen, der gyldigheten ikke hviler på erfaringsbevis, men på aprioriske forutsetninger. I følge denne forestillingen består da teorier av før-empiriske konsepter om handling, interaksjon, struktur og kunnskap (Mjøset 2005:49ff, 2002:30ff). Mjøset understreker at personlige bidrag står sentralt – fra Weber via Bourdieu til Luhmann. Det er en samling til dels svært ulike teoretikere, med en felles idé om at høynivåteori kan veilede analyser av moderniteten i vid forstand. I sterk kontrast til en forklaringsbasert forestilling utvikles teori ovenfra og ned, og teoribegrepet er mer restriktivt. Avstanden til empiriske studier blir større. Dette er da også et hovedproblem for den transcendentale forestillingen, ifølge Mjøset (2002:32). Hvordan kan så de to strategiene for komparativ forskning og deres mål, som diskutert ovenfor, plasseres i denne inndelingen?

Den Durkheim-inspirerte variabelorienterte strategien har i sin reneste utgave en rekke fellestrekk med standardholdningen, slik den utledes av Mjøset. Det betyr selvsagt ikke at alle variabelorienterte komparasjoner forutsetter en forsker med standardholdning til teori i streng forstand. Det betyr imidlertid at dette er den holdningen som ligger nærmest både hva gjelder metode og mål.

Det er liten tvil om at utøvere av case-orientert komparasjon i stor grad kan tillegges en pragmatistisk holdning til teori. Både fokus på unike case'er, villighet til å sammenligne helheter, begrensede ambisjoner om generaliserbarhet og en ikke-restriktiv holdning til teoribygging er sammenfallende. Likevel er det et trekk ved case-orienterte komparasjoner som ikke umiddelbart synes sammenfallende med pragmatistisk holdning til teori: Weber – som danner utgangspunktet for case-orienteringen – argumenterte for sammenligning med idealtyper. Bruken av idealtyper synes å implisere en anerkjennelse av teorier løst fra

konkrete case'er. Slik er det imidlertid ikke, hevder Mjøset (2002:42): Weberianske idealtyper er forankret i empiri, i motsetning til modeller innen kognitivt optimistiske retninger som "rational choice". Da det dreier seg om stiliserte typer utviklet gjennom empiriske studier, strider det ikke med pragmatistenes avvisning av forestillinger om høynivåteori. Men er det formålstjenlig å se på case-orienterte komparasjoner utelukkende fra en pragmatistisk teoriholdning, og operere med et så bastant skille?

Komparativ forskning i en mellomposisjon

Med mitt doktorgradsprosjekt som bakgrunn vil jeg i det følgende argumentere for at det ikke er nødvendig å utelukke en mellomposisjon. Denne posisjonen kan med utgangspunkt i case-orientert empirisk analytisk arbeid også anerkjenne verdien av høynivåteorier, eller i det minste rette oppmerksomheten mot ulike teorisyn. Jeg vil først se nærmere på Mjøsets beskrivelse av de aktuelle posisjonene. Dette leder videre til en presisering av Habermas' prosjekt. Deretter presenteres en argumentasjon for hvilken rolle hans teori kan spille i empirisk forskning, og hvordan en mellomposisjon kan forsvares på denne bakgrunn.

Skillene Mjøset setter opp i sitt skjema må, slik jeg forstår dem, sees i sammenheng med hans forsøk på å typologisere ulike holdninger og teoriforestillinger. Det virker dermed ikke naturlig å oppfatte skillene som absolutte. I praksis vil det finne sted overlapping eller glidning mellom de ulike posisjonene. Mjøset (2005:54ff) fremstiller imidlertid forholdet mellom en sosial-filosofisk transcendentale og pragmatistisk teoriforestilling på en noe uklar måte: Den transcendentale teoriforestillingen har ingen "homegrown" holdning til empiriske studier (ibid:59). Tilhengerne er derfor avhengige av studier fra pragmatister – studier basert på et svært ulikt teorisyn. Disse pragmatistene vil på sin side neppe vedkjenne seg en rolle som leverandører av empiriske analyser til transcendentale teoriutvikling – i deres holdning avviser de jo selve ideen om transcendentale teorier (ibid:64). Det er med andre ord et svært lite harmonisk forhold som skisseres. Ganske sikkert kan det oppleves som problematisk også i forskernes daglige virke, men Mjøsets fremstilling er neppe egnet til å bidra til tilnærming.

Inntrykket forsterkes også gjennom enkelte beskrivelser av representanter for den transcendentale forestillingen: Et sted heter det at det kan virke som om disse teoretikerne investerer så mye intellektuell energi i deres respektive forestillinger om teori at empirisk arbeid reduseres til et spørsmål om beskrivelse. De er fanget i en overambisiøs jakt på totale fortolkninger. En annen uheldig effekt er filosofiske debatter mellom transcendentale og dekonstruktivistiske – debatter som sirkler rundt evige, uløselige spørsmål (Mjøset 2005:66, 2002:32). Videre, slike generelle tolkninger av moderniteten blir sjelden tatt i bruk av forskere

innen sosiologiens ulike forskningsfelt. Likevel: "They may have many other advantages, such as providing world views to students and other young people [...]" (Mjøset 2002:32). Jeg er av den oppfatning at slike grovkornete karakteristikk ikke tjener diskusjonen. Selv om Mjøset understreker at kritikken ikke innebærer en kassering av de involverte teoretikernes virke, er det overdrevet polemisk å fremheve arbeidet til for eksempel Luhmann og Bourdieu som først og fremst nyttig for unge menneskers verdenssyn, eller omtale debatter om teories gyldighet som en uheldig effekt. Mjøsets konkluderer med at en sosial-filosofisk teoriholdning gir ulykkelige forskere (Mjøset 2005:67). Det han ikke bemerker er at hans eget arbeid – å diskutere de ulike holdningene til teori – jo inkluderer en form for høynivå-teoretisering. Det skulle innebære at også Mjøset selv ender opp som ulykkelig.

Som redegjort for over, bifaller Mjøset Habermas' arbeid med å revitalisere Frankfurterskolens program for kritisk teori. Men Habermas har senere orientert seg mot transcendentale teoretiske prosjekt, hevdes det, og hans teori oppfattes i dag av sosiologer som transcendental (Mjøset 2005:49, 52, 58). Ved å omtale ham i denne sammenheng rammes Habermas også av kritikken mot den samme teoriforestillingen: Teoriene er pre-empiriske, og avstanden til empiriske studier blir for stor. Er en slik kritikk treffende, eller kan bildet nyanseres?

Habermas' benevner sin metodiske innstilling rasjonell rekonstruksjon. Med denne presenterer han et alternativ både til rent objektivistiske og rent subjektivistiske tilnærminger. Rasjonell rekonstruksjon er et forsøk på å anlegge en erkjennelsesteoretisk posisjon som reiser sterke teorikrav, og – i tråd med det som er sagt over om kritisk teori – samtidig åpner for kritisk, ikke-relativistisk fundering av samfunnsvitenskapene (Pedersen 2005). Metoden bygger på en synkron og en diakron rekonstruksjon. Førstnevnte er en horisontal, "tidsuavhengig" analyse (Blaug 1997:101). I teorien om kommunikativ handling forsøker Habermas gjennom synkron rekonstruksjon å undersøke de generelle strukturene som gjør det mulig for kompetente språkbrukere å interagere med suksess (Rehg 1996:xiv). Den diakrone analysen er vertikal, "tidsavhengig". Her foretar Habermas i teorien om kommunikativ handling en rekonstruksjon av språkbrukens historiske utvikling.

Jeg skal ikke gå nærmere inn på hva metoden innebærer, ei heller de problematiske sidene ved den (se for eksempel Apel 2002). Jeg forsøker heller ikke å knytte en slik metode direkte til mitt doktorgradsprosjekt. Poenget er at begge typer rekonstruksjoner fremstiller hypoteser basert på empiriske data. Hypotesene skal kunne etterprøves. Dermed forlates en transcendentalfilosofisk holdning og den aprioriske analysen gjennom fornuftens de-transcendentalisering (Pedersen 2005). Som en følge blant annet av veksten av empirisk

vitenskap og pluraliseringen av verdenssyn, kan ikke store transcendentale filosofiske prosjekt, som for eksempel Kants, lenger forsvares. Eneste farbare vei er en slik ”postmetafysisk” tilnærming (Habermas [1992] 1996:10ff, Rehg 1996:xiii). Dette synes som en viktig presisering. Habermas’ kritiske teoretiske tilnærming kan altså ikke uten videre inkluderes i en kritikk av rene transcendentale sosial-filosofiske teorier. Hvis vi vender tilbake til hans diskursteorier om rett og demokrati, er et hovedanliggende her er å danne bro mellom normative og empiriske tilganger til demokratiforståelse. Og en velfungerende offentlighet er det sentrale empiriske vilkåret for teorien.

Generelt kan systematisk argumenterende og normative høynivåteorier ha en viktig heuristisk funksjon for empiriske analyser. Teoriene, elementer fra dem eller kritiske drøftinger av dem kan for eksempel tjene som fortolkningshypoteser. De kan danne grunnlag for nye problemstillinger, og hjelpe til å belyse strukturer eller sammenhenger som er skjulte for forskeren så vel som forskningsobjektene. Disse teoriene oppstiller ideal fjernt fra den erfarte virkeligheten. En påvisning av hindre idealtypene støter på når de testes kan taes til inntekt for at teoriene er ubrukelige. Alternativt kan vi se på teoriene som nyttige nettopp ved at de peker på det utilstrekkelige ved faktiske forhold (Peters 2000:290, Peters 1994:70ff). Dette gjelder også for analyser av kommunikasjonsprosesser: idealet fungerer ikke bare for å vise at all kommunikasjon er ufullkommen, men for å synliggjøre graden av ufullkommenhet (Blaug 1997:108). Ved for eksempel å utskille komponentene som danner idealet for deliberasjon i offentligheten og holde disse opp mot den faktiske kommunikasjonen som foregår i et diskusjonsforum på Internett, kan det pekes på akkurat hva som hindrer en ideell situasjon (se Graham & Witschge 2003).

Et problem oppstår imidlertid hvis vi vil måle eller sammenligne hindringene – altså si noe om hvor langt unna idealet den empiriske virkeligheten er. Dette har konsekvenser for bruken av Habermas’ offentlighetsteori i komparative analyser (Blaug 1997:109). Den normative beskrivelsen vektet ikke idealets ulike komponenter. Dermed begrenses mulighetene for en sammenligning av variabler. For eksempel er det vanskelig å svare på hvor talesituasjonen er nærmest idealet – i diskusjonsforum A, B eller C. Dette gjelder også offentlighetsteorien, og ville skape store problemer for en studie som setter seg fore å måle hvilke av fire allmennkringkastere som er organisert og fungerer best i forhold til et ideal om medienes rolle. Men det hindrer ikke bruk av offentlighetsteorien som ”a kind of training of our eyes” (ibid), også i komparative analyser. Forståelse av idealets komponenter muliggjør lettere identifisering av avvik. ”We are [...] using the theory to inform an analysis of

particular political cultures, to ground a critique of democratic institutions and to reveal the normative content of extant constitutional procedures and the law” (ibid:111).

En slik bruk av Habermas’ demokrati- og offentlighetsteori er svært utbredt. For eksempel benytter James Curran (2002) denne tilnærmingen når han presenterer en modell for et demokratisk mediesystem. Eli Skogerbø (1996) lar en diskusjon av blant annet deliberativ demokratiteori fungere som kriterium for systematisering og analysering av aktørenes argument i en studie av nordisk mediepolitikk fra 1986-1993 (se Blaug 1997 for flere eksempler). Mitt doktorgradsprosjekt føyer seg inn i denne rekken ved at normative teorier om medias rolle i offentligheten sett i et deliberativt demokratiteoretisk perspektiv, og tidligere analyser med samme tilnærming, danner et grunnlag for den empiriske analysen. Med offentlighetsteorien som forståelsesramme kan allmennkringkastingens ulike institusjonaliseringer evalueres og kritiseres. Det er altså ikke meningen å måle ulike variabler ved institusjonene for å rangere dem etter nærhet til idealet. Isteden handler det om å forstå case’ene som konkrete historiske enheter, og å anerkjenne at høynivåteori som Habermas’ kan være nyttig i dette arbeidet.

Jeg støter på en rekke utfordringer gjennom en slik tilnærming. Det kan pekes på flere problematiske sider, både relatert til avstanden mellom teori og empiri, slik Mjøset påpeker, og mer konkret for den aktuelle teorien. Poenget i denne sammenheng har ikke vært å diskutere gyldigheten til Habermas’ offentlighetsteori. Det er en diskusjon som krever langt større plass – og som selve doktorgradsprosjektet mitt tar sikte på å bidra til. Mitt poeng har vært å argumentere for at forskere som utfører case-orienterte komparative studier kan innta en mellomposisjon. Denne posisjonen kan til tross for en forankring i en pragmatistisk teoriholdning som vektlegger betydningen av empirisk forskning, samtidig være åpen for formålstjeneligheten ved å benytte mer abstrakt høynivåteori i analysen.

Referanser:

Apel, Karl-Otto ([1979] 1984) *Understanding and Explanation - A Transcendental-Pragmatic Perspective*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press

Apel, Karl-Otto (2002) "Regarding the relationship of morality, law and democracy. On Habermas' philosophy of law from a transcendental-pragmatic point of view" i M. Aboulafla, M. Bookman & C. Kemp (red.) *Habermas and Pragmatism*, London: Routledge

Beniger, James R. (1992): "Comparison, Yes, But – The Case of Technological and Cultural Change" i Jay G. Blumler, Jack M. McLeod & Karl Erik Rosengren (red.) *Comparatively Speaking: Communication and Culture Across Space and Time*, Newsbury Park, London, New Delhi: Sage Publications

Blaug, Ricardo (1997) "Between Fear and Disappointment: Critical, Empirical and Political Uses of Habermas" i *Political Studies*, XLV, pp. 100-117

Blumler, Jay G., Jack M. McLeod & Karl Erik Rosengren (1992) "An Introduction to Comparative Communication Research" i Jay G. Blumler, Jack M. McLeod & Karl Erik Rosengren (red.) *Comparatively Speaking: Communication and Culture Across Space and Time*, Newsbury Park, London, New Delhi: Sage Publications

Curran, James (2002) *Media and Power*, London, New York: Routledge

Gilje, Nils & Harald Grimen (1993) *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger*, 3. utgave, Oslo: Universitetsforlaget

Graham, Todd & Tamara Witschge (2003) "In Search of Online Deliberation: Towards a New Method for Examining the Quality of Online Discussions" i *Communications*, vol. 28, no. 2, pp. 173-204

Grimen, Harald (2003) *Samfunnsvitenskapelige tenkemåter*, 2. utgave, Oslo: Universitetsforlaget

Habermas, Jürgen ([1992] 1996) *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge, Ma: The MIT Press

Hallin, Daniel C. and Mancini, Paolo (2004) *Comparing Media Systems – Three Models of Media and Politics*, Cambridge: Cambridge University Press

Jensen, Klaus Bruhn (red.) (2002) *A Handbook of Media and Communication Research – Qualitative and Quantitative Methodologies*, London, New York: Routledge

Lindlof, Thomas R. (1995) *Qualitative Communication Research Methods*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications

Livingstone, Sonia (2003) "On the Challenges of Cross-National Comparative Media Research" i *European Journal of Communication*, Vol. 18, No. 4, pp 477-500

Marsh, Robert M. (1964) "The Bearing of Comparative Analysis on Sociological Theory" i *Social Forces*, Vol. 43, No. 2, pp 188-196

Mjøset, Lars (2002) *An Essay on the Foundations of Comparative Historical Social Science*, ARENA Working Paper, 02/22, Oslo: Universitetet i Oslo

Mjøset, Lars (2005) *Six Notions of Theory in the Social Sciences*, upublisert paper

- Nader, Laura (1994) "Comparative Consciousness" i Robert Borofsky (red.) *Assessing Cultural Anthropology*, New York: McGraw-Hill Inc.
- Peters, Bernhard (1994) "Der Sinn von Öffentlichkeit", i *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Sonderheft 34/1994, pp 42-77
- Peters, Bernhard (2000) "Normative Theorie und Soziale Empirie" i S. Müller-Doohm (red.) *Das Interesse der Vernunft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Pedersen, Jørgen (2005) *Habermas' rekonstruktive samfunnsvitenskap*, paper presentert på forskerkurset "Diskursteori og postnasjonalt demokrati", Arena, UiO
- Priest, Susanna Hornig (1996) *Doing Media Research – An Introduction*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications
- Ragin, Charles C. (1987) *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press
- Ragin, Charles C. (1991) "Introduction" i Charles C. Ragin (red.) *Issues and Alternatives in Comparative Social Research*, Leiden: E.J. Brill
- Ragin, Charles C. & David Zaret (1983) "Theory and Method i Comparative Research: Two Strategies", *Social Forces*, Vol. 61, No. 3, s. 731-754
- Rehg, William (1996) "Translator's Introduction" i Jürgen Habermas *Between Facts and Norms – Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge, Ma: The MIT Press
- Sartori, Giovanni (1994) "Compare Why and How: Comparing, Miscomparing and the Comparative Method", i Mattei Dogan & Ali Kazancigil (red.) *Comparing Nations – Concepts, Strategies, Substance*, Oxford: Blackwell
- Skogerbø, Eli (1996) *Privatising the Public Interest. Conflicts and Compromises in Norwegian Media Politics 1980-1993*, avhandling for dr. polit-graden, Oslo: Department of Media and Communication, University of Oslo
- Weber, Max ([1921] 1968) *Economy and Society - An Outline of Interpretive Sociology, Volume 1*, New York: Bedminster Press
- Østbye, Helge, Karl Knapskog, Knut Helland & Terje Hillesund (1997) *Metodebok for mediefag*, Bergen: Fagbokforlaget